

Kjell Östberg

Vad är socialdemokratin?

Hur skall man förstå socialdemokratin historiska nederlag i valet 2010, tillbakagången från 40 procent i valet 2002 till 35 procent 2006 och 30,66 i år – några promille mer än moderaterna? Det är en fråga som idag livligt diskuteras. Många lyfter fram konjunkturella förhållanden: en impopulär partiledare, moderaternas påstådda framgång med att hantera den ekonomiska krisen, oförmågan att vinna städernas medelklass, det röd-gröna samarbetet, en ogynnsam mediebevakning eller en bristande skicklighet att ”kommunicera det egna budskapet”. Men det är uppenbart att valresultat också, och framför allt, avspeglar en mer djupgående kris för socialdemokratin – ett parti som innehaft regeringsmakten i 65 av de senaste 78 åren och som mestadels varit lika stort som de borgerliga partierna tillsammans. Men också en kris för det socialdemokratiska projektet. Den socialdemokratiska välfärdstaten har inte bara stått som sinnebilden för det moderna Sverige – idag åberopar sig såväl Reinfeldt som Sverigedemokraterna på Per Albin och Tage Erlanders svenska modell – det var också länge en självklar internationell referenspunkt i diskussionerna om vägen till ideal-samhällena, både bland politiker och forskare.

Dagens svenska socialdemokrati har förlorat sin särställning i dessa avseenden. Trots det, eller som en följd av detta, har intresset för mer djupgående studier av partiets utveckling under de senaste decennierna nästan avstannat. Ett syfte med denna artikel är att försöka sammanfatta vad vi vet om dessa förändringar – men också att initiera en diskussion för att identifiera vad vi behöver veta mera för att föra analysen av socialdemokratin och dess kris vidare.

Först några ord om vad socialdemokratin varit – och inte varit.

Program

Lite tillspetsat kan man kanske säga att partiets historiska ställning kan förklaras av två faktorer: dess organisatoriska styrka och dess förmåga att ge utvecklingen av det svenska välfärdssamhället – länge det mest avancerade i världen – en socialdemokratisk profil.

Sedan SAP efter första världskriget gjort sig av med sin vänsterflygel har betydelsen av partiets reformism skiftat innebörd; från att gradvis ersätta det kapitalistiska systemet till att efter förmåga reformera det.

Utvecklingen låter sig väl avläsas i partiets programmatiska förändring. Under trycket från det nya vänsterpartiet införde socialdemokraterna 1920 en formulering i sitt partiprogram som deklarerade att man ville ”upphäva den privatkapitalistiska äganderätten till produktionsmedlen och lägga dem under samhällets kontroll och besittning.”

I 1944 års programrevision hette det istället att partiet så vill ”omdana samhället att bestämmanderätten över produktionen läggs i hela folkets händer, att medborgarna frigörs från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll och att en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor.”

Det handlade alltså inte längre nödvändigtvis om att avskaffa kapitalismen och klassamhället, men målsättningen var fortfarande att bestämmanderätten över produktionen skulle ligga hos medborgarna.

Vid den senaste programrevisionen 2001 fick motsvarande avsnitt följande formulering:

”Socialdemokratin vill låta demokratins ideal prägla hela samhällsordningen och människors inbördes förhållanden. Vi strävar efter en samhällsordning, där varje individ kan påverka både utvecklingen i stort och samhällsarbetet i vardagen. Vi strävar efter en ekonomisk ordning där varje människa som medborgare, löntagare och konsument kan påverka produktionens inriktning och fördelning, arbetslivets organisation och arbetslivets villkor.”

Inga krav på bestämmanderätt över produktionen finns nu kvar. Medborgare och löntagare ska kunna påverka produktionens inriktning och fördelning, men hur och hur mycket sägs inte – framför allt saknas ambitionen att i grunden omdana samhället. Det handlar inte längre om att lägga makten i folkets händer. Man amputerar de sista delarna av sina grundläggande samhällsomdanande ambitioner.

Men programmen har aldrig varit styrande för partiets utveckling. De avspeglar istället den praktik som partiet utvecklat.

Praktik

I praktiken accepterade socialdemokratin tidigt kapitalismens bärande element, marknads-ekonomi och det privata ägandet.

Socialdemokratins socialistiska vision, deras hävstång mot ett annat samhälle blev istället den starka staten och framför allt den växande offentliga sektorn. Det var genom den medborgarna skulle få ökat inflytande över sin tillvaro. Det var genom den politiken skulle flytta fram sina positioner på marknadens bekostnad. Den offentliga sektorn gav också möjligheter till en keynesianskt baserad arbetsmarknadspolitik, en aktiv industri- och näringspolitik, starka offentliga planeringsresurser, finanspolitiska resurser i form av en politiskt styrd riksbank och betydande bank- och valutaregleringar. Och inte minst skulle det ge utrymme för en stark välfärdsstat. ”I välfärdsstaten godkännes inte längre den fördelning av produktionens avkastning som blir resultatet av en marknadshushållning med fri konkurrens”, kunde Ernst Wigforss uttrycka det.

Under efterkrigstiden gavs, lite oväntat för en del, möjligheter att realisera betydande delar av dessa ambitioner. En viktig orsak var att kapitalismen i den rika världen efter andra världskriget bejakade en betydligt mer aktiv stat som redskap för att återuppbygga den sönderslagna infrastrukturen, tillhandahålla utbildad arbetskraft och ge medborgarna en elementär grundtrygghet. Samtidigt kunde de industrialiserade länderna, och Sverige mer än andra, utnyttja den osedvanligt långa ekonomiska högkonjunkturen som dominerade ända fram till i början av 1970-talet. Efterkrigstidens välfärdsstat var ett internationellt fenomen som byggdes såväl av engelska Tories som tyska kristdemokrater.

Men samtidigt står det klart att välfärdsstaten i Sverige i stor utsträckning blev ett socialdemokratiskt projekt som i viktiga delar skilde sig från andra länders. Välfärden gjordes generell: ATP, sjuk- och a-kassa utformades så att även medelklassen kunde känna trygghet vid sjukdom eller arbetslöshet. Daghemsutbyggnaden möjliggjorde för kvinnor ur alla samhällsklasser att förvärvsarbeta. Den öppna arbetslösheten låg sällan över två procent. Socialdemokratin lyckades bygga breda allianser för att stärka välfärdssamhället.

Under framför allt 1960- och 70-talen intog kravet på ökad jämlikhet (snart kompletterad med jämställdhet) en central plats i samhällsdebatten, skickligt utnyttjat av socialdemokratin. Kraven omsattes också i praktisk handling. De sociala reformer som genomfördes under en tioårsperiod fram till mitten av 1970-talet var antagligen de mest omfattande som genomförts i något land, någonsin. De innefattade allt från sjukförsäkringsreformer, miljonprogram och LAS till daghemsutbyggnad, fri abort och föräldrapenning. Inkomstskillnader, löneklyftor mellan män och kvinnor, förmögenhetsklyftor, skillnader i inkomstskillnader mellan rikta och

fattiga pensionärer sjönk påtagligt. Klasskillnaderna avskaffades aldrig – men klyftor minskade tydligt.

Välfärdsstaten finansierades av skattemedel, och staten och kommunerna drev skolor, äldre-
vård, daghem och byggde bostäder i egen regi. Fram till 1980 växte den offentliga sektorn
oavbrutet – bara under 1970-talet ökade de offentliga utgifternas andel av BNP med 50
procent. Så skapades en stark offentlig sektor som inte direkt var underställd marknaden och
dess profitkrav, kunde socialdemokraterna hävda.

Rörelse

För att förstå hur detta projekt var möjligt måste man se att socialdemokratin hade två
allierade: kapitalismen och de sociala rörelserna.

Den svenska socialdemokratin ledde vad som förmodligen var världens organisatoriskt
starkaste arbetarrörelse. Partiet själv hade som mest över en miljon medlemmar, de flesta
kollektivanslutna. LO hade en och en halv miljon och en organisationsgrad på 90 procent,
kvinno- och ungdomsförbunden tillsammans 100 000. ABF, PRO, Hyresgästföreningen,
Konsum, Unga Örnar, Reso, allt räknades in under Rörelsen med stort R. I kommunerna fanns
hundratusentals socialdemokratiska förtroendevalda och en stark socialdemokratiskt domine-
rad välfärdsbyråkrati. Visst uppstod snart kritik mot socialdemokratisk maktfullkomlighet och
pampvälde. Men man kan inte överskatta betydelsen av att kunna luta sig mot en så väl-
organiserad folkrörelsestruktur när det gällde att mobilisera för partiets program. Det är utan
tvekan så att de socialdemokratiska fackklubbarna i stor utsträckning byggdes upp för att
övervaka och bekämpa kommunister och andra oppositionsrörelser till vänster. Men det är
samtidigt uppenbart att de också fungerade som viktiga förmedlare av socialdemokratisk
politisk och ideologi och var ovärderliga stödjepunkter i valrörelser.

Under 1960- och 70-talsradikaliseringen bekräftades att det fortfarande i stor utsträckning var
en levande rörelse med djupa tentakler ner i samhället och med stor förmåga att agera i
samklang med tiden. 1970-talets omfattande sociala reformer kan inte förstås utan samspelet
mellan de radikala nya sociala rörelserna och den traditionella arbetarrörelsen, jämställdhets-
reformerna inte utan den nya kvinnorörelsen, arbetslivsreformerna eller LO:s förslag till
löntagarfonder inte utan de vilda strejkerna.

Epokskifte

Vari består socialdemokratin brott med det förflutna? Den drastiska förändring som partiet
genomgått sedan dess måste naturligtvis förstås i skenet av omvälvande externa förskjut-
ningar: slutet på den långa högkonjunkturen och de senaste decenniernas återkommande djupa
ekonomiska kriser; högervågen, det nyliberala segertåget och kapitalets beslut att säga upp
alliansen med den reformistiska arbetarrörelsen.

Det vore samtidigt djupt orättvist att bara se socialdemokratin som ett viljelöst offer för de
senaste decenniernas nyliberala segertåg. Partiet har i högsta grad självt varit pådrivande och
bejakat denna utveckling. Men till skillnad från den tidigare perioden var det inte med
program som bar socialdemokratiska förtecken, utan med en politik med sitt ursprung i
liberala och nyliberala tankesmedjor.

Den tredje vägens politik, som regeringen Palme-Feldt sade sig vilja slå in på vid regerings-
tillträdet 1982, visade sig leda rakt över i tidens nyliberala autostrada. Gradvis och syste-
matiskt har socialdemokratin själva eroderat de bärande elementen i den reformistiska
politiken. Ja, man har gått längre än så, man har accepterat liberalismens grundläggande syn
på konkurrens och marknadsstyrning.

Visst gick det att också ur ett traditionellt reformistiskt perspektiv argumentera för att den ekonomiska krisen och den borgerliga regeringens katastrofala budgetpolitik motiverade en viss andhämtning i den sociala reformtakten i början av 1980-talet. Men vad den socialdemokratiska regeringen gjorde var att målmedvetet föra in politiken i nyliberala banor. Det innebar konkret ett antal reformer som successivt förde över makt från den politiska sfären till marknaden.

Högre vinster för företagen, inte politisk styrning, skulle få fart på ekonomin. I samma syfte avreglerades finans- och valutamarknad. Under 1990-talet överfördes i realiteten Riksbankens makt från politikerna till marknaden. Under slagorden om decentraliseringar och effektiviseringar infördes nya marknadsinspirerade styrsystem inom den offentliga sektorn som ytterligare minskade den politiska styrningen. Denna avdemokratisering fortsatte sedan med att regering och riksdag lade på sig budgettak och budgetbeslutsprocesser med enda syfte att förhindra en offensiv ekonomisk politik.

Samtidigt försvagade socialdemokratin den offentliga sektorns ställning ytterligare genom att acceptera, och själva driva på, konkurrensutsättningar och utförsäljningar inom vård, skola och omsorg, eller el- och telemarknaden. Att ersätta det generella ATP-systemet med ett i grunden marknadsberoende är det klaraste exemplet på socialdemokratins nyorientering.

Under 2000-talet har partiets kapitulation inför marknaden kanske framför allt bekräftats av villigheten att sluta upp bakom principen om att skattefinansierad verksamhet ska kunna ge vinster, också för utländska riskkapitalbolag.

På så sätt har således partiet aktivt försvagat själva fundamentet för den reformistiska strategin. Istället för att minska marknadens inflytande har man stärkt den. Konsekvenserna av den gradvisa omorienteringen är särskilt märkbar på några områden

Ett är kampen mot arbetslösheten: 1990 slog den socialdemokratiska regeringen fast att inflationsbekämpningen skulle överordnas kampen mot arbetslösheten, en av de centrala doktrinerna inom nyliberalismen. Sverige har sedan snabbt närmat sig västeuropeiska nivåer för arbetslösheten.

Nära förknippad med arbetslösheten är frågan om arbetstid. Sextimmarsdagen var tidigare ett viktigt krav, bland annat från kvinnoförbundet. Partiet är idag mot varje form av arbetstidsförkortning; på senaste partikongressen krävde Mona Sahlin att löntagarna skulle vara beredda att arbeta ytterligare ett par år innan pensionen

En annan tydlig, och förutsedd, konsekvens är de ökade samhällsklyftorna. De är avläsbara på alla samhällsnivåer.

Där uppe; 1950 tjänade den ekonomiska makteliten 26 gånger mer än en industriarbetare, 1980, när jämställdhetspolitiken stod i zenit hade skillnaden reducerats till nio gånger. 2007 var den 51 gånger.

Den politiska eliten – där vi hittar många socialdemokrater – som 1980 tjänade tre gånger mer än industriarbetaren har mer än fördubblat avståndet – till sju gånger.

Och där nere; när det gäller allt från boende till utbildning. Det är talande att den grupp som hårdast drabbats av socialdemokratins politik är de ensamstående mammorna

Lika nedslående är bokslutet över 15 års EU medlemskap. Påståenden om att EU av socialdemokratin skulle kunna användas som plattform för ett socialt Europa har visat sig vara fullständigt ogrundade. EU:s uppbyggnad och institutionella logik och inte minst den samförståndskultur som är grundläggande för EU:s funktionssätt, och som den svenska socialdemokratin varit den första att acceptera, är avgörande institutionella hinder för en

radikal vänsterpolitik. Det främsta belägget för detta är att EU:s utveckling i nyliberal riktning tvärtom stärktes under den period kring sekelskiftet då den europeiska socialdemokratin förfogade över 12 av 15 platser i ministerrådet. Den svenska socialdemokratins kris är en del av den europeiska.

Ett arbetarparti?

Hur bidrar den ovan beskrivna utvecklingen till att förändra partiets klasskaraktär? I vilken utsträckning är det fortfarande relevant att tala om socialdemokratin som ett arbetarparti?

Under 1960-talet röstade mer än 80 procent av de LO-ansluta arbetarna på socialdemokraterna, så sent som 2002 var det nästan 60 procent. I det senaste valet hade andelen sjunkit till 50,7. Det näst största "arbetarpartiet" var moderaterna med 15,7 procent. Vänsterpartiet, hade knappt tio procent av de LO-anslutna och Sverige-Demokraterna knappt sex.

Samtidigt har den tydliga inriktningen på medelklassen lönat sig dåligt. Längre var det vanligt att 40 procent av de TCO-anslutna röstade på socialdemokraterna, i förra valet sjönk den siffran till 34 procent och i år till 26.

Eftersom arbetarklassens andel av befolkningen samtidigt sjunkit betyder det att partiets väljarbas har genomgått en betydande förändring. 1976 var 67 procent av partiets väljare arbetare, 22 procent tjänstemän på lägre- och mellannivå och 5 procent högre tjänstemän. I valet 2006 var 40 procent av socialdemokraternas väljare arbetare, i huvudsak organiserade i LO. 40 procent tjänstemän, i huvudsak organiserade i TCO, och nio procent högre tjänstemän.

Vilka är socialdemokraterna?

Denna utveckling har skett parallellt med ett tilltagande sönderfall av den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Partiet, som efter kollektivanslutningens avskaffande i början på 1990-talet fortfarande hade en kvarts miljon medlemmar, har sedan dess tappat nästan 2/3 av dessa. SSU, en gång rörelsens plantskola framför andra, har idag 2 500 medlemmar, kvinnoförbundet obetydligt mer. LO har tappat en halv miljon medlemmar de senaste tio åren och organisationsgraden ligger för första gången sen 1930-talet under 70 procent. Även andra grenar av den socialdemokratiska rörelsefamiljen har kraftigt försvagats. Kooperationen har genomgått upprepade ekonomiska kriser, vilket lett till omstruktureringar och medföljande försvagning av den ideologiska profilen. Många Folkets Hus har drabbats av ekonomiska problem, åtskilliga har sålts eller lagts ner, andra kommunaliserats. A-pressen gick i konkurs i början av 1990-talet och har inte hämtat sig.

När det gäller medlemskårens sammansättning återstår uppgiften att göra en mer detaljerad analys av de drastiska förskjutningar som med all säkerhet ägt rum. Klart är att partiets medelklassifiering slagit igenom på alla nivåer.

I Olof Palmes första regering i början av 1970-talet hade hälften av statsråden en bakgrund som LO-anslutna arbetare, i den socialdemokratiska regering som avgick 2006 bara två.

Politikens professionalisering har också inneburit att andelen "politiska broilers", alltså ledande företrädare som saknar yrkeserfarenhet utanför politiken, kraftigt ökat. För socialdemokratin har man också myntat uttrycket "politisk adel", alltså det förhållande att många nya ledare är barn till en äldre generation socialdemokratiska politiker. Vid det senaste partiledarskiftet 2006 saknade bägge huvudkandidaterna, Mona Sahlin och Per Nuder, i stort sett yrkeserfarenheter utanför politiken, och bägge hade fäder med framträdande uppdrag inom rörelsen och den socialdemokratiskt dominerade statsförvaltningen.

Ett tecken så gott som något på dessa förskjutningar är hur rörelsens egalitära drag eroderat bort i takt med att folkrörelseidealen förtvinat. Tage Erlander bodde i ett hyreshus på Kungs-

holmen och Olof Palme i ett radhus i Vällingby, medan Göran Persson efter sejouren i Sagerska palatsen valde att bygga en herrgårdsliknande byggnad i Sörmland. De sentida finansministrarna Feldt och Åsbrink gjorde efter sin avgång välavlönade karriärer som styrelseproffs. Det är svårt att tänka sig Sträng eller Wigforss i den positionen.

En viktig förklaring till socialdemokratins oförmåga att utvecklas ideologiskt är deras allt sämre förhållanden till de radikala intellektuella. Under partiets dynamiska decennier var denna relation en success story. 1930-talets Myrdalare, 1950-talets sociala ingenjörer eller 1960-talets könsrollsreformatörer valde i huvudsak det socialdemokratiska partiet som plattform för att försöka genomföra sina samhällsomvandlande ambitioner. Dessa relationer bröts under 1960- och 70-talsradikaliseringen. Denna skedde i huvudsak utanför den socialdemokratiska rörelsens kontroll och samtidigt stod de socialdemokratiska politiken i fokus för den nya vänsterns krav på en radikaliserings av samhällsutvecklingen. Följden av denna ömsesidiga misstro, som kulminerade under IB-affären och kärnkraftsstriden under 1970-talet, blev att socialdemokratin förlorade i stort sett hela 68-generationen. Istället fylldes det intellektuella tomrum som skapats av en helt annan strömning – de nyliberalt influerade ekonomer som under namnet kanslihusögern kom att dra upp riktlinjerna för den nya ekonomiska politik som diskuterats ovan.

Samtidigt fick de unga socialdemokrater som rekryterades till politiskt arbete under 1990-talet sitt politiska medvetande format under en ekonomisk kris och massarbetslöshet i en omfattning som inte skådats sedan 1930-talet. Men istället för att tillhöra en socialdemokrati som den som under 1930-talet formulerade en offensiv ekonomisk politik och lade grunden till det framtida välfärdssamhället fostrades de in i ett parti som ansvarade för de mest omfattande sociala nedskärningar, privatiseringar och avregleringar som vårt land skådats, och som ledde fram till gigantiska omfördelningar till det arbetande folkets nackdel. Samtidigt skedde en utrikespolitisk omorientering som kom att innefatta en anslutning till EU och ett stöd till västmakternas interventioner i Bosnien och Afghanistan. Få av dessa åtgärder skedde under SSU:arnas protester. Det var ur denna 90-talsgeneration Göran Persson hämtade sitt unga garde. Det vore orättvist att hävda att Ulrika Messing, Carin Jämtin, Ibrahim Baylan, Lena Hallengren, Per Nuder eller Thomas Östros enbart utbildades i kreativ medlemsrapportering under sin tid i SSU. De lärde sig också att försvara en politik som lett till större sociala skillnader än vid något annat tillfälle under det senaste halvsekle. Det är därför knappast förvånande att dessa inte förmått fylla tomrummet av ideologiska nytänkare, utan tvärt om bidragit till bilden av partiet som idéfattigt och ideologiskt utarmat.

Samtidigt är det viktigt att notera att det för första gången på flera generationer har vuxit fram en tydlig socialistisk vänsteropposition inom socialdemokratin – med rötter i delar av SSU och det socialdemokratiska studentförbundet. Det finns idag lite som tyder på att parti-ledningen på allvar är beredd att låta dessa strömningar störa den inslagna politiken. Vad de däremot visar är att samtidigt som det sällan rått en sådan enighet om att socialdemokratin präglats av brist på idéer, oförmåga till nytänkande och taktiskt schackrande i stället för politisk handlingskraft, så pågår det en diskussion som i politiska motsättningar överträffar det mesta i partiet sedan splittringen 1917 – den diskussionen bör alla delta i.

Kjell Östberg, i oktober 2010

Artikelförfattaren är professor i historia vid Södertörns högskola och forskningsledare för Samtidshistoriska institutet. Ansvarig utgivare för tidskriften *Tidsignal*. Han har bland annat givit ut en biografi över Olof Palme i två delar; *I takt med tiden* och *När vinden vände* (Leopard förlag)